

Листи П.О. Куліша до В.В. Тарновського-молодшого (з епістолярного зібрання Центрального державного архіву- музею літератури і мистецтва України)

Копії листів Пантелеймона Куліша до Василя Тарновського – молодшого відклалися в особовому фонді відомого вченого - гуманітарія Віктора Петрова (1). Листи переписані переважно самим фондоутворювачем. Їхня загальна кількість становить 67 док. (80 арк.). Віктор Петров використав незначну частину цих листів у своїй праці «Теорія культурництва в Кулішевому листуванні рр. 1856-1857» (2). При цьому він спирався на публікацію листів П.Куліша в «Киевской старине» в 1899р. (3). Постає питання: що спонукало В.Петрова до копіювання листів у повному обсязі? Відповідь знаходимо у передмові до ще однієї публікації листів П.Куліша до В.Тарновського, автор якої Євген Прохорович Кирилюк в 1920-х рр. співробітничав з В.Петровим (4). Виявляється, що з цензурних міркувань листи у «Киевской старине» були надруковані з великими скороченнями. Між тим, ці купюри висвітлюють окремі сторінки біографії В.Тарновського.

Зокрема, в листі від 13 листопада 1896р. мовиться про офорти Т.Шевченка, які видав В.Тарновський 1891 року (3, с. 91-92). В листі від 16 грудня 1896р. випущені були редакцією «Киевской старины» рядки про організацію за участю В.Тарновського в Женеві друкарні для місцевої громади українців (3, с. 95-97). В листі від 21 грудня 1896р. знову купюри про Женеву, які засвідчують, що в цьому швейцарському місті дійсно функціонувала українська друкарня (3, с. 97-98).

В. Петрова, як дослідника, цікавила насамперед громадсько-політична, культурно-освітня діяльність П.Куліша. Але привертає увагу те, що окреслюючи політичні і культурницькі погляди П.Куліша, В.Петров обрав як предмет дослідження саме листи до В.Тарновського-молодшого. Адже у цих листах найбільш повно розкривається особистість і громадський темперамент П.Куліша. Так, в одному з листів до В.Тарновського П.Куліш писав: «Посмотрим, кто сильнее: цензура или дух человеческий? Грустно, а всё-таки уверенность в своём деле не подавлена. Будем трудиться, как мученики первых времен христианства» (2, с.10).

Судячи з листів, відібраних і скопійованих В.Петровим, П.Куліша і В.Тарновського єднали тісні і дружні зв'язки. Згадані листи також свідчать: Василь Васильович прилучився до української справи ще з юнацьких років. Стосовно цього промовистим є звертання П.Куліша до В.Тарновського в листі від 30 листопада 1855р. (тоді В.Тарновському виповнилося 18 років): «Юноша благий Василий Васильевич», - звертається до нього напівжартома П.Куліш (1, арк. 9). Між тим, йшлося про справу вельми серйозну - підготовку до видання першого тому «Черниговской летописи». І надалі юний Тарновський виконує відповідальні доручення, присвятивши своє життя національному культурному відродженню рідної землі. Василь Васильович уславився як меценат і невтомний збирач українських старожитностей. «Так как выполнение этой задачи в полном её объёме не по силам частному лицу, - писав В.Тарновський, - то я по необходимости принуждён был ограничиться пределами более тесной и наиболее мне близкой территории, именно Левобережной Малороссии. Впоследствии, предприняв археологические раскопки в Черкасском уезде Киевской губернии, и посетив Запорожье, я пополнил моё собрание многими предметами, найденными на правом берегу Днепра и в Новороссийском крае. Таким образом моя коллекция имеет строго местный характер украинских древностей» (5, с.10).

Величезна роль В.Тарновського у формуванні Шевченкіани. Б.Грінченко цілком слушно зазначав, що дослідники творчості Т.Шевченка не можуть обминути колекцію Тарновського, якщо хочуть глибоко вивчити безсмертну спадщину великого Кобзаря. «Шевченко

для В.Тарновського, - зазначалось в некролозі «Киевской старины», - был своего рода культ. Он дорожил каждой мелочью, каждым пустяком, относившимся к личности поэта и его биографии. Кто хоть раз видел В.Тарновського за работой в его кабинете, тот никогда не забудет и с умилением будет вспоминать этого поломанного тяжелой болезнью, едва стоявшего на ногах старика, с замечательно своеобразным красивым малорусским лицом, всецело погруженного в разборку, сортировку, подклейку своих драгоценностей - вырезок из газет и журналов, картинок и бумажек, относящихся к памяти Т.Г.Шевченка. Для В.Тарновського всё было ценно, где стояло имя Т.Г.Шевченка, даже простое объявление о панихиде в память его, все было дорого» (6, с. 288-289).

Ще хлопчиком познайомився В.Тарновський з Тарасом Шевченком, коли той приїздив до його батька в с.Потоки. У листі від 27 лютого 1857р. П.Куліш згадує, що В.Тарновський «таки схаменуясь на Тараса» (1, арк. 55), тобто виділив кошти для придбання Шевченкових творів. В іншому листі мовиться про 17 акварелей Т.Шевченка, в яких, за висловом П.Куліша, втілена «душа Тарасова» (1, арк. 49). Далі П.Куліш пояснював, що акварелі Т.Шевченка будуть розігрувати у лотерею. «...Шкода, - пише він, - що історія заточення нашого поета розійдеться по чужим рукам. Годилося б панам нашим захватити у свої руки такі клейноди» (1, арк. 49). Як відомо, В.Тарновський придбав частину цих акварелей Т.Шевченка, в яких відображено гори Каратау та краєвиди Новопетровського укріплення. Шевченкіана В.Тарновського становила 758 експонатів. Як вже згадувалось, 1891 р. В.Тарновський видав альбом офортів Т.Шевченка. Один з примірників він надіслав П.Кулішу. З цього приводу Пантелеймон Олександрович писав у листі від 29 травня 1891р.: «Як з горем змішані радощі, так з прозою поезія. Зібрали Ви пахощі, шановний добродію Василю Васильовичу, та й нам дали понюхати, приславши в Ганнину Пустинь* преписаний офортів альбом. Шевченко був троїстий поет... Блажен, хто в сих троїстих розкошах благородно кохається. Дякуйте милосердному Богові, що поставив душу Вашу на таку гарну стежу, а ми дякуємо Вам, що Ви й про нас не забули. Щиро прихильний до Вашого спасенного діла. Панько Куліш» (1, арк. 70).

Поряд з цим, Василь Васильович збирав інші документальні і матеріальні пам'ятки української культури. Звернемося, зокрема, до листа П.Куліша, адресованого В.Тарновському, від 23 липня 1860р. В ньому йдеться про розпродаж колекції Горшковського, зокрема, про надзвичайно цінні портрети української шляхти XVII або, навіть, XVI ст., як зазначає П.Куліш, а також про раритетні видання Новгород-Сіверської і Чернігівської друкарень. І все це радить Пантелеймон Олександрович придбати молодому В.Тарновському.

В.Тарновський - молодший мріяв перетворити Качанівку на пантеон української культури. Він прагнув перенести до Качанівки останки Т.Шевченка, М.Костомарова, Г.Квітки-Основ'яненка, І.Котляревського.(Після смерті великого Кобзаря на його честь у парку насипано було могилу-курган, в якій у 1893р. поховано Шевченкового друга художника Г.Честахівського). Ці плани залишилися нездійсненими, однак і те, що зробив В.Тарновський для української культури важко переоцінити. У Василя Васильовича були добрі наставники, які спрямовували В.Тарновського на шлях служіння рідному народові. Серед них був і Пантелеймон Куліш, який у листі від 26 березня 1868р. писав: «Добре, спасибі тобі, робиш... Нехай би знав очоловічений світ, що козаччина породила твердих духом людей, а не яких-небудь гречкосіїв та домонтарів. Тобі, добродію, годилося б того доказати, яко чоловікові такому, що змалку постеріг, чого стоїть наша Україна» (1, арк. 66). І далі, згадуючи пращурів Тарновських, П.Куліш зазначав: «Вони, будучи давнешніми русинами, служили щирим і великим серцем своїм лядству божевільному, а ти послужив би Русі праведній... Коли ж за своїми господарськими турботами не маєш часу добре надумати, з якого боку допомагати рідній нашій матері, так є в нас тямущі люди, що як брати тебе у сьому спасенному ділі порадили б» (1, арк. 66).

З листів до В.Тарновського - молодшого дізнаємося й про те, як Тарновські-батько і син, допомагали фінансово авторів «Чорної ради». В.Петров відзначав, що П.Куліш багато в чому «залежав од «доброї волі» великопомісного українофільськи настроєного панства, що в ці роки субсидювало П.Куліша» (2, с. 5). Як письменник і видавець Пантелеймон Куліш значною мірою спирався на грошову допомогу батька і сина Тарновських.

Саме завдяки ним, як пише В.Петров, П.Куліш здатний був «... нарешті здійснити виплекані протягом багатьох років мрії українського «просвітительства» (2, с. 6).

Цікавий щодо цього лист від 12 липня 1866р., адресований П.Кулішем з Варшави в Качанівку до В.Тарновського, який, на нашу думку, доцільно навести повністю: «Коханий земляченько Василю Васильовичу! Чуючи про мене, що я заробляю в лядській землі немалі гроші, Ви, може, думаете собі нищечком: «Яке ж бо ледащо цей Куліш! Не взяв мій панотець у його розписки, то він собі й знітився наче нічого й не винен! «Коли б Ви знали...та що й казати? Далекі думаю про се у день і вночі, та ніяк не спроможусь. От же впевняю Вас, що незабаром зачну Вам висилати гроші частинами, та й висилатиму доти, доки не налічите трьох тисяч шестисот шістдесяти карбованців, а потім і процент злічимо, та й процент вишлю Вам з великою дякою, що Ваша стріха і мене колись укрила. Всій Вашій шановній родині низенько вклоняюсь. Щирий покірник Ваш Панько Куліш» (1, арк. 65).

Між тим, В.Тарновський не тільки не погодився «на процент», але й взагалі відмовився від Кулішевого боргу. Про це ми дізнаємося з листа від 4 жовтня 1896р.: «Великошановний добродію Василю Васильовичу! - пише Пантелеймон Куліш. - Не схотіли Ви прийняти від мене колись грошима боргу мого, що заборгував Вашому панотцеві, так мусите прийняти моїми автографами» (1, арк.73). З цього ж листа дізнаємося, що саме з 1896р. було започатковано В.Тарновським зібрання рукописної спадщини П.Куліша.

«Посилаю Вам, - пише Пантелеймон Олександрович Василю Васильовичу, - першу їх серію (тобто, автографів - Ю.Я.К.), другу надішлю тоді, як уже втерю надію одужати з моєї недуги... Тим часом надумався я приховати в Вашому музеї моє рукописне добро про мої наслідники (а їх буде не один та й не два, сподіваюсь)» (1, арк. 73).

Листи П.Куліша до В.Тарновського цікаві відображенням тогочасної культурної і політичної ситуації в Україні. Не криючись, як до близької за духом людини, П.Куліш пише про упереджене ставлення уряду Олександра II до національного питання, про засилля цензури тощо. Відчувається, що П.Куліш пише до В.Тарновського як до свого однодумця, співника в боротьбі за права і свободи українців. При цьому, судячи з листів П.Куліша, Василь Васильович допомагав не тільки наддніпрянцям, але й діячам культури Галичини. Так, у листі від 20 лютого 1869р. П.Куліш пише В.Тарновському: «Благоволите ассигновать десять тысяч рублей для поддержки русского элемента в Галиции» (4, с.149). Під словом «русского» треба розуміти «українського», оскільки гроші призначалися на українські видання: переклад Біблії, видання українсько-російського словника тощо.

Однак, часом П.О.Кулішу бракувало чуття міри. У наведеному листі прикро вражає категоричність, навіть ультимативність вимоги: «Если же Вы оставите моё предложение без внимания (тобто, фінансову допомогу в 10 тисяч карбованців «русскому» елементу в Галичині - Ю.Я.К.), тогда мы станем относиться к Вам, как к человеку совершенно чуждому лучшим нашим убеждениям» (4, с.149). Судячи з подальшого листування, ультимативний тон окремих листів не вплинув на стосунки між українськими меценатом і письменником.

Василь Васильович лишився вірним сподвижником Панька Хуторного (Куліша). В свою чергу, Пантелеймон Олександрович відзначав особливу атмосферу родинного гнізда Тарновських. В листі до Н.В.Тарновської - тітки В.В.Тарновського від 27 серпня 1856р. П.Куліш писав: «Качановка произвела на меня самое благотворное впечатление и что теперь я сознаю это полнее, нежели в то время, когда жил между Вами» (2, с. 1).

В листі до Василя Васильовича від 27 лютого 1857р. П.Куліш відзначав «щирислов'янський» стиль будинку Тарновських (1, арк. 55). Напевне, сама Качанівка надихнула П.Куліша на такі поетичні рядки:

«Побачив я оселю старосвітську
Серед садів, левад, ланів, лугів...
І вирвавшись із рук у відьми-скуки,
До тебе простягав, прородо-неню, руки.» (7, с.89).

Качанівку відвідували і працювали тут чимало видатних митців. Музикантів-кріпаків навчав М.Глинка, який написав саме тут романси «Гуде вітер вельми в полі», «Не щечечи, соловейку» (на слова В.Забіли) і перші частини опери «Руслан і Людмила». Качанівку відвідували історики, етнографи, фольклористи М.Максимович, В.Горленко, М.Костома-

ров, О.Лазаревський, Д.Яворницький; художники І.Рєпін, Л.Жемчужников, М.Врубель, М.Ге. Принагідно зазначити, що відвідував Качанівку в 1835р. М.Гоголь. Тут протягом тривалого часу перебував художник-ілюстратор «Мертвих душ» О.Агін (в Качанівці похований). Влітку 1854 р. в Качанівці записували народну творчість Опанас Маркович та його дружина Марія – майбутня українська письменниця (Марко Вовчок).

Василь Васильович «довго леліав і оберігав свою Качанівку» (6, с. 291), яка стала справжнім осередком української культури ХІХ ст. Однак, з часом, гостинність і меценатська діяльність В.Тарновського погіршили його матеріальне становище. Незважаючи на це, Василь Васильович не припиняв поповнювати колекцію і підтримувати талановитих митців. Так, з листа П.Куліша, датованого 21 грудня 1896 р., дізнаємося, що В.Тарновський придбав для письменника видання творів Д. Байрона в оригіналі. А у Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України зберігається бюст Володимира Боніфатійовича Антоновича роботи скульптора Луїджі Йоріні, створений на кошти В.В.Тарновського в 1890р.

В останні роки Василь Васильович, вже тяжко хворий, не міг продовжувати культурно-просвітницьку діяльність. Зрештою, він змушений був продати родове гніздо Тарновських - Качанівку. Однак, незважаючи на вигідні з фінансового боку пропозиції, відмовився продавати колекцію, вважаючи це неповагою до пам'яті Т.Шевченка та своїх великих сучасників, того ж Пантелеймона Олександровича Куліша, листування з яким не припинялося до самої смерті автора « Чорної ради» у 1897р.

Велика і благородна справа Василя Васильовича Тарновського не пропала марно. Це засвідчує експозиція і фонди Чернігівського історичного музею, основу якого становить колекція В.Тарновського.

Завершуючи сказане, звернемося знову до листування Пантелеймона Куліша і Василя Тарновського, яке зберігається в архіві-музеї, в особистому фонді Віктора Петрова. Нині, з відстані часу, пророчими видаються нам слова Пантелеймона Куліша, адресовані господарю Качанівки: «Ти ж маєш і голову ясну, і серце чисте, і достаток чималий. Більш од усього іншого зміг би ти вславити покозачену віру пресвітлого роду Тарновських» (лист від 26 березня 1868р.) (1, арк.66).

Джерела і література.

1. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України (далі – ЦДАМЛМ України).Ф. №243. Оп.1.- Спр. 211. - Арк.1-80 /67 док./.
2. В. Петров. Теорія культурництва у Кулішовому листуванні р.1856-57. - К., 1927.-22 с.
3. Письма П.А.Кулиша к В.В.Тарновскому -сыну (1857-1897)//Киевская старина.- 1899. -Январь.- С. 81-100.
4. Листи П.Куліша до В.Тарновського. Публікація і передмова Є. Кирилюка//За сто літ. - Кн. 6.- Харків – Київ, 1930.- С.145-152.
5. Музей украинских древностей, пожертвованный Черниговскому губернскому земству В.В.Тарновским. - Чернигов, 1903. - 30 с.
6. Памяти В.В.Тарновского, А.М.Лазаревського и Н.В.Шугурова//Киевская старина. - 1902. - Т. LXXVIII. - С. 284-292.
7. П.Куліш. Уривок. Вірш// П.Куліш. Поезії. - Харків – Київ, 1927.

* Мовиться про хутір Мотронівка, родове гніздо дружини П.Куліша - О.М.Білозерської (псевд. Ганна Барвінок), тепер у складі с.Оленівки Борзнянського району Чернігівської області